

ՏԱՍՆԵՐՈՐԴ ՏԱՐԻ

ՄՇԱԿ

Տարեկան գինը 10 ռուբլ. կէս տարվանը 6 ռուբլ.։
Առանձին համարները 5 կոպեկով։
Թիֆլիսում գրվում են միմյաջին կարգադրուսան մէջ.
Օտարաբարացիք չխնում են ուղղակի
Тифлисе. Редакция «Мшакъ»

Կարողութունը բաց է առաջտան 10—2 ժամ
(բացի կիրակի եւ տոն օրերից)
Յայտարարութիւն ընդունվում է ամեն լիզուով։
Յայտարարութիւնների համար վճարում են
խրատանցիւր ըստին 2 կոպեկ։

„ՄՇԱԿ“

ԼՐԱԳԻՐ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ԵՒ ԳՐԱԿԱՆԱԿԱՆ

1881 թ. լին

(ՏԱՍՆԵՐՈՐԴ ՏԱՐԻ)

Կը հրատարակվի նոյն գիրքով և նոյն պրոգրամայով ԱՄՆԵՆ ՕՐ (բացի տոն և տոներին հետևեալ օրերից)։

ՊՐՕԳՐԱՄԱՍ. I. Տէրութեան կարգադրութիւններ, II Առաջնորդող յօդուածներ, III Ներքին տեսութիւն, IV Արտաքին տեսութիւն, V Խառն լուրեր, VI Հեռագիրներ, VII Ֆելիտոն և Բանասիրական, VIII Յայտարարութիւններ։

ԼՐԱԳՐԻ ԳԻՆԸ, տարեկան 10 ռուբլ. կէս տարվան 6 ռ., հինգ ամս. 5 ռ., չորս ամս. 4 ռ., երեք ամս. 3 ռ. երկու ամս. 2 ռ. և մի ամս. 1 ռուբլ.։

Գրվել կարելի է խմբագրութեան մէջ հետևեալ հասցեով. Тифлисе, редакция «Мшакъ».

Խմբագիր-հրատարակող ԳՐԻԳՈՐ ԱՐԾՐՈՒՆԻ

ԲՈՎԱՆՊԱՆՈՒԹԻՒՆ

Ներքին տեսութիւն։ Արշակ Գարու-
թիւնեան Տէր-Ղուկասով Նամակ Մոսկովայից։
Ներքին լուրեր։ Արտաքին տեսութիւն։
Տրանսիա։ Բօսնիայի պատմութիւնը։ Մը-
շակի հեռագիրներ։ Յայտարարութիւններ։
Բանասիրական։ Գաւառական մանուկ։

ՆԵՐՔԻՆ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ

ԱՐՇԱԿ ԳԱՐՈՒԹԻՒՆԵԱՆ ՏԵՐ-ՂՈՒԿԱՍՕՎ

Յունվարի 8-ին վարձանվեցաւ Թիֆլի-
սում հայազգի գեներալ Արշակ Գարու-
թիւնեան Տէր-Ղուկասով։

Բ Ա Ն Ա Ս Ի Ր Ա Կ Ա Ն

ԳԱՆՈՒԿԱՆ ՄԱՍՈՒԼ

Ներդրութիւն եմ խնդրում ձեզանից, ընթեր-
ցող, որ ձեզ զբաղեցրի Կ. Ս.-ի մանկավարժական
յօդուածների սկզբի անագին հատուածը կար-
դալով, բայց դա հարկաւոր էր, որ դուք
զազափար կազմէիք պ. Կ. Ս.-ի այն ա-
հագին յօդուածների վրա, որոնցով լքացել
է «Պատկի» էջերը և որոնք կառուցած են
այդ հիւսիս վրա։ Բայց մի հակասութիւն զար-
մացրեց ինձ Կ. Ս.-ի յօդուածների մէջ. նա կար-
ծելով, որ մեր հայերը կարող են աւանդել ի-
րանց որդիներն ամեն տեսակ գիտութիւններ,
խորհուրդ է տալիս հայերին պարսպել այդ
բանով... Այն (վայելական) կեանքով ապրե-
լու համար, որով ապրում էին մեր նախնիքը,
և որին Կ. Ս. ցանկանում է գիտել, ոչ ուսումնի
է հարկաւոր, ոչ գիտութիւն, աւելի հեշտ ոչ որ
և իցէ մարդկային յարաբերութիւններ իրար
հետ... Մենք պէտք է աշխատենք (այդ կարելի
է Կ. Ս.-ի կարծիքով) (ամենավայելական)
կեանքով ապրելու համար մտականալ ամե-
նաբարձր ցեղերին... չէ. պ. Կ. Ս. չէ որ
մենք աւելի կը մտականանք մեր (վայելական)
կեանքին...։

Գժրագրար (Պատկի) և Կ. Ս.-ի համար
մարդկութիւնը գնում է զէպի առաջ և մենք ոչ
մի կերպ չենք կարող զերազանալ այն երջա-
նիկ ժամանակին, երբ մեր նախնիքը Աղամբ
զգեստով անառնեքում (վայելական կեանք)
էին գործում և զանազան զաւանդներով կերպի-
զում...

Տէր-Ղուկասով ծնվեցաւ 1819 թ. լին,
ուրիմն այժմ 62 տարեկան էր։ Նրա հայրը
հայ աւագ քահանայ էր։ Նա իր ուսումը
ստացաւ գիտութեան ինժեներական դպրո-
ցում Արդէն 1841 թ. լին նա ծառայում
էր կովկասում, զինուորական ծառայու-
թեան մէջ Կարճ ժամանակ ծառայութե-
անից արձակուրդ առնելով Տէր-Ղուկասով
կրկին մտնում է զինուորական ծառայու-
թիւն և 1855 թ. լին լեռնարհանների
դէմ պատերազմի մէջ իր արած քաջու-
թիւնների համար փոխ-գնդապետի աստի-
ճան էր անուանում։

Ե՛հ, աւելի խօսել մի այն տեսակ հրապար-
կախօտի տղիտութեամբ լի յօդուածների վրա
մենք ժամանակի կորուստ ենք համարում...։

Անկասկած Կ. Ս.-ի առաջին յօդուածները
(№№ 4, 5, 6, 8) չէր կարդացել պ. Ս. Գա-
ղեանցը, ինչպէս նա խոստովանվում է «Մի փի-
լիսոփայական տրակտատի առիթով» յօդու-
ածում (Մշ. № 143), որի մէջ պ. Գաղեանցը քնն-
նում է Կ. Ս.-ի վերջին յօդուածը «Յառաջագի-
մութեան մասին հայերի հրահանգը»։ Եթէ կար-
դացած լինէր պ. Գաղեանցը Կ. Ս.-ի վերջի
չած յօդուածները, որոնց շարունակութիւնն է Կ.
Ս.-ի վերջին յօդուածը, մենք համոզուած ենք,
որ պ. Գաղեանցը աւելորդ կը համարէր մի այդ-
պիսի գրողին առանձին յօդուած նուիրել։ Բայց
գտնվեցան մարդիկ նոյն իսկ «Պատկի» աշխա-
տակիցների թւում, որոնք էլ ամենակիցստ
յիշոցներ չը թողնեցին, որ պ. Գաղեանի գլխին
չը թափէին (թ. Չ. № 30, սա էջմիամանի վերև
յիշած երևելի պաշտպանողն է)։ Այս պարտը,
հաւատացնելով «Պատկի» ընթերցողներին, որ
Գաղեանցը իր յօդուածների մէջ առաջ չէ բե-
րում ոչ մի պատճառ իր ասածների, ոչ մի
փաստ իր խօսածների, ոչ մի հաստատութիւն իր
մէջ բերածների, այլ խօսքեր ու խօսքեր է գոր-
ծածում, սկսում է իր տղայական ծաղրութիւն-
ները և ազնի ցնիկական յիշոցներ...։

Աւելորդ եմ համարում այստեղ կրկնել պ.
Գաղեանցի «Մշակի» № 143 յօդուածը կամ նրա
«Գրականական նկատողութիւններ» (Մշ. 170)։
Յանկացողները կարող են նորից կարգաւ և հա-
մոզել, որ այդ յօդուածներում ամեն մի նա-
խազատութիւն հիմնված է պատճառների, փա-
ստիկ հաստատութիւնների և լոգիկայի վրա։
Չէր կարող չը նկատել պ. Գաղեանցը մի այն-
պիսի հրահանգը— մտնելով— բէֆորմատորին,
արդիին Կ. Ս.—է, որ եթէ զո մի այնպիսի

Տնարք է գտել մեր հայերի համար, որ մեր հայ-
երը կը կարողանան աւանդել իրանց որդիներն
ամեն տեսակ գիտութիւններ, ի միջի այլոց և
իրաւարանական (տես «Պատկի» № 15), էլ ին-
չին է սպասում հէր օրհնածը. թող այդ հնարքը
սովորեցնի իր (Գաղեանցի) հօրը, որը երևանում
է ապրում, որ իրան էլ աւանդի և այդպիսով ի
զուր ժամանակ չը կորցնի Մոսկովայի համալսա-
րանում իրաւարանութիւն սովորելու վրա...։
Միայն երեխան կարող է այսպիսի դատողու-
թիւնը իր տղայական ծաղրութիւնների նիւթը
չինել և միայն զանազան շաղաքար-ներ
կարող են կրկնել (№ 31) այդ ծաղրութիւնները
և «Պատկի» էլ իրրե կրքերի մի օրգան տպել։
Միթէ կար մի ուրիշ միջոց զսպելու այդ տե-
սակ յիշոց տուողներին, քան այն, որին ստիպ-
ված էր դիմել պ. Գաղեանցը...։ Միայն փայտը
կարող է ազդել նրանց վրա, որոնց վրա չէ կա-
րողանում ազդել խօսքը։ «Յիշոցների սնուցած
գործածելը մամուլի մէջ» «մամուլի ազատու-
թիւն» չէ...։

Մտնում է յիշել էլի մի քանի յօդուածների
մասին, որ «Մեր գպրոցները» վերնագրով
Այդ յօդուածները պատկանում են պ. Յ. Վ.
Մ.—ի գրչին։ Եթէ զանազան զրպարտութիւններ
մի օրիորդ վարժուհու վրա (№ 10), եթէ զանա-
զան հետազոտութիւններ թէ խօյնցիները ինչու
են կրում իրանց «է—ներկող» կամ «խաչագող»
ախազանները (№ 11) և այլն և այլն կարող են
«Մեր գպրոցները» վերնագրի կրել, —մենք ոչինչ
ասելիք չունենք։
Ինչ կը վերաբերի պ. Յովհաննէս—Հեթումի
պրոէկտին, որ մեր բոլոր իւրական գրքոցները
(Թիֆլիսը կարող է բացառութիւն կազմել
№ 15) գործնենք միայն արհեստագործական,
կարող ենք նկատել, որ զա շափազանց մտակա-
մանի հայտնաք է...։

ճան է ստանում։ Արեւելեան կովկասի
նուաճման ժամանակ Տէր-Ղուկասով արդէն
գնդապետ էր և Ապշերոնեան գնդի գլխա-
ւոր Գուրգի բերդը առնելու ժամանակ,
1859 թ. լին, գնդապետ Տէր-Ղուկասովին
չորհփեցաւ սուրբ Գէորգի պատանշանը
չորրորդ աստիճանի։ Արդէ 1865 թ. լին
հանգուցեալը գեներալ-մայոր էր և նշա-
նակված էր գիվիցիայի գլխաւոր։

Վերջին ուս-թիւրքաց պատերազմի
մեկնելուն պէս Տէր-Ղուկասով ստացաւ գե-
ներալ-լէյտենանտի աստիճանը և երեւո-
նեան զորաբաժնի վրա գլխաւորութիւ-
նը յանձն առնելով հոչակեցաւ որպէս
փորձառու և մինչև անգամ հանձարեղ
զորապետ, մանաւանդ Գրումուրի և Գա-
յարի ճակատամարտերի ժամանակ։ Իզմա-
յիլ-փաշայի զօրքերով պաշարված Հին-
Բայազէտի առումը և 2500 արշակերացի
հայ ընտանիքների ազատելը,—երկու նշա-
նաւոր գործեր էին, որոնց պատճառով հան-
գուցեալը ոչ թէ միայն մեր անդրկովկա-
սեան ազգաբնակչութեան մէջ, բայց և ամ
բոլոր Ռուսաստանում ստացաւ մեծ հեղի-
նակութիւն։

Եւրօպական գիտութեան գիտութիւնը
պատերազմական պատմութեան մէջ հազ-
ւագիւտ երեւոյթ էր համարում Տէր-Ղու-
կասովի համարձակ շարժումը իր սոված
զօրաբաժնով, 600 վիրաւորված և հիւանդ
սօլդատներով և 20,000 հայ զաղթական-
ներով, երբ նա ստիպեցաւ յետ քաշվել
Զիվինի ճակատամարտից յետոյ։ Զօրքը չունէր

Պատերազմից յետոյ գեներալ Տէր-Ղու-
կասով ստացաւ սուրբ Գէորգի պատա-
նշանը 3-որդ աստիճանի և մի քանի ժամա-
նակ վարում էր, գեներալ լազրեվի մահից
յետոյ, զօրքերի հրամանատարի պաշտօնը
Տէկիի մէջ։

Չէին կարող «Պատկի» մէջ ինն ամսուայ ընթաց-
քում չը պատանել մի երկու հետաքրքիր յօդ-
ուածներ, ինչպէս պ. Լեոն Տիգրանեանի «Բժշ-
կական խորհուրդներ» (№ 22), մի-երկու թղ-
թակցութիւն, որ Գուրգից դրած նոյն իսկ
Յովհաննէս—Հեթումի յօդուածները (№№ 3, 28)
Գեառ-Գեառից (գիւղ Մեծ-Ղարաբլիսի մօտ),
գրած գեղեցիկ թղթակցութիւնը (№ 11), վեր-
ջապէս, Գիլիփանից գրած Սրբուհի Խուղարա-
չեանի նամակը (№ 13) իսկ մնացածը...։ Մնա-
ցածը՝ յիշոցներ, կիրք, անձնաւորութիւններ, իր
սեպական հայրենիք...։

«Փաստեր փաստեր...» կը գոռաք ի հարկէ,
պ. Պապազանեանց, Համեցէք.
Բաց արէք լրագրիկ № 4-ի վերջին երեսը և
կարդացէք ձեր «Кавказъ» լրագրի պատասխանը.
...անհրաժեշտ եմ համարում ասել, որ նրա
(կովկաս) լրագրի քննադատութիւնը և փակվութիւ-
նը շատ յարմար կերպով լցուցանում են մեր...։
Ֆու. չենք ուզում ամբողջապէս արտաքրել ձեր
այդ անվայել կինոսոյական խօսքերը...։ Աստա-
րեալ զինիզմ չէ դա, ապա ինչ է...։
Ամաչեցէք, պարոն. մի ամսից յետոյ բարձ-
րագոյն ուսումնարանի կաթիլդրայից լիկցիաներ
պէտք է կարգաք...։
Բաց արէք, պարոն, լրագրիկ № 5. Կարդայէք
երկրագործի ֆելիտոնի հետևեալ խօսքերը.
...հայր Սուրբնեանցի (տեղիս առաջնորդ)
իս արջ լըբ պոկասկ է, հաղի թանգութիւն է,
նրա աջ-համարը քր զիմը կը ապ. մասնից ե-
կ և գ և ց ի յինկ, զա մի լու միջոց է, գրպանը
վերտին կը հարստացնէ...։
Ասե՛ք թէ ձեր ֆելիտոնիստը աւելացնում է,
որ այդ իր թէ չար լիզուներն են ասում. այ-
նու ամենայնիւ զո գրպատութիւն չէ, անձնաւս-
րութեան դիպել չէ...։

Յունվարի 9-ին Հանգուցեալի մարմինը Հանդիսաւոր կերպով դուրս բերեցին «Լօն-դօն» հիւրանոցից և գրեցին վանքի մայր-եկեղեցին: Յունվարի 11-ին կատարվեց նրա թաղումը ամենահանգիստաւոր կերպով: Թաղման ամբողջ ժամանակ, թէ և կեղեցում է թէ դուրս ներկայ էր նորին Բարձրութիւն Մեծ Իշխան ֆոխարքան իր երկու որդիներով: Ոչ թէ միայն հայ հասարակութիւնը, բայց և ամբողջ քաղաքը՝ մարդիկ, կանայք, երեխաներ լցնում էին եկեղեցին, նրա գաւիթը և բուրդը շրջակայ փողոցները: Ասեղ զգեցու տեղ չը կար: Պատարագիչը սրբազան Գրիգոր եպիսկոպոս Աղափրեանն էր և թիֆլիսի հայոց ամբողջ հոգևորականութիւնը պարտաւորութիւն համարեց վերջին պարաքը տալ քահանայի — ուր դ ու — գ ի — ն ու ու թ ի յիշատակին:

Թողմանը ներկայ էին տեղական իշխանութեան ամենաբարձր ներկայացուցիչները, ռուսադաւան հոգևորականներից ամենք և մահմադական հոգևորականներից մի քանիսներ:

Եկեղեցուց մինչև գերեզմանը դազողը տանում էին գնեւրաններ: Կա այն հանդիսաւոր քաղցն էր, երբ եկեղեցու զանգակները ձայնը և թնայնօթների թնայնը միասնապէս էին զինուորական երաժշտութեան և հոգևորականների երգեցողութեան հետ:

Հանգուցեալի գերեզմանի վրա դրվեցան երկու պատկեր. մինը քաղաքի կողմից, իսկ միւսը ալաշկերտցի գաղթականների կողմից:

Վերջին պատերազմի մէջ յայտնված ամենանշանաւոր գեներալներից չորսը ամենակարճ ժամանակում մահվան գոհ դարձան: Սրանք են. Բէհրեթ Ծօլօֆլիկով, Յովհաննէս Լազարով և ահա այժմ Արշակ Տէր-Վահագնի Բայց չը նայելով այդ մեծ կորուստներին, մենք հայերս կարող ենք հաստատապէս յուսալ որ հայոց ազգային հանձարը, որ իր ամեն հասարակական գասակարգերից միշտ ծնեցնում էր ընդունակ զորապետներին, դար-

ձեալ չի սպառվի և առաջվայ պէս կը շարունակի ընծայել պետութեանը տաղանդաւոր և քաջ զորապետներին:

Գ. Ա.

ՆԱՄԱԿ ՄՍՍԿՎԱՅԻՑ

Գեկտեմբերի 13-ին 80

Յառաջիկայ 1881 թ. յունվար ամսից սկսվելու է այստեղ վաղուց սպասած հանգանակութիւնը յօգուտ սովկալնի բրի: Պէտք է յուսալ, որ Մոսկվայի հայ հասարակութիւնը իր սովորական ազգասիրութեամբ կը վերաբերվի դէպի այս բարոյական պարտքը և առատ ու զգալի միջոց կը տայ իր թշուառ տանկահայ եղբայրներին մրցելու այնպիսի մի անագուռն թշնամու հետ՝ ինչպէս սովին է, որ ահա երկրորդ տարին սպառնում է ընտանիք առնել վասպուրականի և Տարօնի բնակիչներին: Պէտք է յուսալ, կրկնում ենք, որ թէ մեծ. Յ. Անանանցը իր յարգելի բարեկամներով և թէ արժան. Յ. Սուրենանցը՝ ինչպէս և միշտ—հանգանակութեան սկզբնաւորողը կը լինեն և ոչինչ խնայելու չեն այդ հանգանակութեան յաջողութեանը նպաստելու:

Գուրս եկաւ այստեղ և բաժանվեցաւ անդամներին թիֆլիսում լինելի շնագիտակաՆ Վ ժողովի պրօգրամը և կանոնները: Ժողովը կը սկսվի 8-ից սեպտեմբերի 1881 թ. և կը տեղնչ աւելի քան երեք շաբաթ: Սեպտեմբերի 1-ին կը հաւաքվի ժողովի խորհուրդը (СОВѢТЪ СЪѢЗДА), նախապատրաստական յանձնաժողովի անդամներից բաղկացած: Ժողովի անդամ կարող է լինել իւրաքանչիւր մարդ, որ ցանկութիւն է յայտնել մասնակցելու ժողովի նիստերին և նախապէս վճարել է 3 ռ. 60 կ.:

Այս անձանց կը սրուն անգամական տուներ և առանձին ու շանն եր, որով նրանք կարող են միշտ մուտք ունենալ ժողովի նիստերին—Ժողովի մէջ լինելու է հանգէս (ВЫСТАВКА) հնագիտական իրերիցներին: Նիստերի ընթացքումը և վիճարանութիւնները լինելու են մի ա յն ռուսերէն լեզուով: Իսկ օտարազգի գիտնականաց ընթերցումները կարող է լինել ֆրանսերէն և գերմաներէն, այն էլ զոր համար առանձին նշանակած նիստերին—Ժողովի պարապմանց պրօգրամը բաղկանում է 8 բաժնից. 1) նախնական յիշատակարաններ, 2) կուսակաշտական և կլասիքական յիշատակարաններ, 3) քրիստոնէական յի-

շատակարաններ, 4) մահմադական յիշատակարաններ, 5) արուեստից և ճարտարագիտութեան յիշատակարաններ, 6) դրագիտութեան և լեզուի յիշատակարաններ, 7) լեզուագիտութիւն (ЛЯНГВИСТИКА), 8) պատմական աշխարհագրութիւն և ազգաբանութիւն (էտնոգրաֆիա):

Լուսւմ ենք, որ դաւող տարի մեր գաւառական քաղաքներից մէկում հրատարակվելու է մի մանկավարժական օրագիր. բարի սահման լինի միայն խորհուրդ կը տայինք թերթի խմբագրին զգուշ լինել այն սխալներից, որոնք մի տարին էլ չը լրացած գերեզման թաղեցին խեղճ «Մանկավարժական թերթը»: Մի ուրիշ անգամ կաշխատենք «Մշակի» էջերում ցոյց տալ յիշեալ սխալները և այն ուղղութիւնը, որին մեր կարծիքով պէտք է հետևի իւրաքանչիւր օրագիր ուսման և կրթութեան գործին օգտաւէտ ծառայութիւն մատուցանելու համար:

Թիֆլիսի գրքեր հրատարակելու ընկերութիւնը պատրաստում է տպագրելու Մ օ ս կ վ ա յ ու մ մեր յայտնի բանաստեղծ Գ. ամ ա ռ - Գ. ամ թ ի - պ ա յ ի բանաստեղծութիւնները—առանձին գրքով: Հրատարակութիւնը լինելու է բաւականին չքեղ. տխրը մաքուր, թուղթը գերազանց և գրքի սկզբին հեղինակի պատկերը: Տպագրվելու է մօտ 3000 օրինակ, ուստի՝ երևի թէ, գրքի գինը կը լինի ձեռնառու, որ շատ հարկաւոր է: Պէտք է կարծել, որ մեր բանաստեղծի գրքայից մեծ տարածութիւն է ունենալու ժողովրդի մէջ, այն բանաստեղծի, որ 25 տարի շարունակ երգում է հայի ցակերը և նրա իրէպանները...

Առաջիկայ հնագիտական ժողովի համար (որ լինելու է թիֆլիսում) Մոսկվայի համալսարանի երկրասարգ պրօֆեսոր պ. Մ ի լ լ է բ ը ի թ ի ս ա յ լ աշխատութեանց, պատրաստում է մի ստուգար ժողովածու Օ ս ե ի ն ա ռ ա կ ն ե թ ի, հ է ք ա թ ն ե թ ի և ա յ լ զ ա ն ա ղ ա ն ժ ո ղ ո վ դ դ ա կ ա ն ա լ ա ն դ ու թ ի լ լ ն ե թ ի, որոնց նա հաւաքել է անցեալ ամսու՝ իր Օսէթիա արած ճանապարհորդութեան ժամանակ: Պ. պրօֆեսորը արդէն թարգմանել է նրանց ռուսերէն և պատրաստում է տպելու:—Չարմանալի բան է, որ մինչև այսօր ոչինչ չիմացանք արդեօք Վովկասի կրթեալ հայ երկրասարգները ունին ներկայացնելու եկող հնագիտական ժողովին որ և է աշխատութիւն. արդեօք կան անձինք, որոնք պարապելիս լինելին ժողովրդական գրականութիւնով և հաւաքելին հէքաթներ, առասպելներ, երգեր և այլն, որոնք մեծ նշանակութիւն կարող են ունենալ հայոց անմշակ դիցաբանութեան, սակաւ քննած լեզուի տատել, որ «Մշակի» աշխատակիցները թնկից փախածներ են (№ 32): Չեր այդ (չը գիտեմ ինչպէս անուանեմ՝ սրտութիւնները թէ յիմարութիւնները) «Միդու Հայաստանին» էլ շատ է հաւանել և ձեզ հետ միասին կրկնում է... Ողորմելիք...

«Մշակի» աշխատակից պ. Գաղեանցը ձեզ համար ի՞նչ ամենայնաւոր երկխոյս է դարձել... Պարոն Պապաջանեանց: Մուսայիլ էք արդեօք ձեր այն մասնաւոր նամակը, որ գրել էիք տարուայ սկզբում Մոսկվա պ. Համ. Առաքելեանցին: Մուսայիլ էք արդեօք, որ դուք ազգչում էիք «Մշակի» աշխատակիցներին Առաքելեանցին և Գաղեանցին աշխատակցել ձեր լրագրին: Չեր խօսքերը չէն արդեօք.

«... Մանաւանդ ձեր (Առաքելեանցի) և Գաղեանցի պարտաւորութիւնն է ինձ օգնելու. օգնեցէք, մէնակ եմ...» Առաջէք, պ. Պապաջանեանց, այս ձեր խօսքերը չէն: Պ. Առաքելեանցը ստացած նամակների ոչնչացնելու սովորութիւն չունի. ես համոզուած եմ, որ եթէ հարկաւորվի նա կարող է իսկականի հետ ծանօթացնել «Մշակի» ընթերցողներին: Մոսկվայում ևս հանդիպել եմ մինչև 7—8 հայ ուսանողներին, որոնք անձամբ տեսել են ձեր այդ նամակը, այն ուսանողներն ևս կարող են հաստատել ասածս:

Ուրեմն, պ. Պապաջանեանց, երբ «Մշակի» աշխատակիցները, տեսնելով ձեր լրագրի ուղղութիւնը ճէնց առաջին համարից, արհամարհեցին լրագրի և ձեր առաջարկութիւնը, որի պատասխանն էր խորին լուսութիւն և ապա նրանցից մէկը, պ. Գաղեանցը, սկսեց յարձակվել ձեր դէմ, «Պապաջանեանցը, սկսեց յարձակվել ին յիշոցներ տալ...»

Անձնական կիրք չէ դա, ապա ինչ է... Վերջանելով յօդուածս, չենք կարող դար-

ու պատմութեան համար: Մինչև անգամ—որքան յիշում ենք—ոչ մի մասնագիտական յօդուած դուրս չեկաւ մեր օրագրութեան մէջ այդ առարկայի վերաբերմամբ: Աններելի անփութութիւն: Մինչդեռ թիֆլիսի Հնագիտական ժողովի պրօգրամի 86-որդ հարցը առանձին ուշադրութիւն է դարձնում հայոց ժողովրդական գրականութեան վրա այս խօսքերով. «Հարկաւոր է ժողովել հայոց հէքաթներ և բնական պաշարմունքներ և աւելնալն տեսակ ժողովրդական աւանդուածութիւնն և բնական պատմութեան ուսումնասիրութեանը և թէ ընդհանրապէս—գ ի տ ու թ ե ա ն ը:—Իրրև օրինակ այդպիսի ժողովածու—առ այժմ կարող ենք ցոյց տալ քանքարաւոր Գաղեանցի վարդ. Ս Ր ու ա ն ձ տ ե ա ն ց ի պատուական աշխատութիւններ— «Վ Ր ո ց ու բ Ր ո ց » և «Մ ա ն ա ն ա յ »:

Գ. Խ.

ՆԵՐՔԻՆ ԼՈՒՐԵՐ

Ստացանք թիֆլիսի հետեւալ անձինքներից 4 ռ. 20 կ. յօգուտ վասպուրականի սովկալների. Ա. Գուլուխանեանց 1 ռ. 20 կ., Փ. Խանտա միրեանց 3 ռ.:

Թիֆլիսաբնակ պ. Արշակ Պետրոսեան ուղարկել է մեզ 6 ռ. 50 կ., որ նա հաւաքել է հետեւալ անձինքներից. Գ. Պետրոսեանց 1 ռ., Ս. Կիրեղեանց 1 ռ., Ն. Պապեանց 1 ռ., Ոմն 50 կ., Ոմն 50 կ., Ոմն 50 կ., Այվազ Գաթեանց 50 կ., Ի. Բաջիկով 50 կ., և ինքն Արշակ Պետրոսեանց 1 ռուբլ:

Ստացանք վաղարշագոտից պ. Մ. Տէր-Պետրոսեանցից 10 ռուբլ յօգուտ վանի սովխանների, որ նուիրել է Արիստակէս վարդապետ Սեդրակեանց և 5 ռուբլ յօգուտ Միացեալ Ընկերութեան, որ իրան պ. Տէր-Պետրոսեանցի տարեկան վճարն է յօգուտ յիշեալ ընկերութեան:

Բաց արէք լրագրի № 24. Կարդացէք ճաշաքար Գարշոյ-ի նամակը պ. Գ. Արծրունու անձնաւորութեան վերաբերեալ: Միթէ ուղում էք, որ աւելի կեղտոտ օրինակներ ցոյց տանք լրագրի մէջ:

Բաց արէք լրագրի № 11. Կարդացէք ձեր համամիտ աշխատակից Յ. Վ. Մ-ի հետեւալ խօսքերը:

«...Յարգելի քահանայ (Տ. Սարգիս Ա.) հինգ տարուայ ընդհատուածից յետոյ՝ միայն անցեալ տարուանից նորից սկսեց շարունակել վաղարշագոտի օրիորդական ուսումնասիրում աւարտած մի օրիորդի իրրև վարժուէի հրակիրը... (այս կէտերը գրել է ինքն յօդուածագիրը): Մեր կարծիքով մինչդեռ հայերը այս դրութեան մէջն ենք, օրիորդ վարժուէի պահելը մի տեսակ յանցանք է (!! ինչ է ուղում ասել պ. ՅՎՄ. ուղում է արդեօք ասել, որ մինչդեռ հայրիկ հոգեբարականները անբարոյական անձինք են, մեր հոգեւոր դպրոցներում օրիորդ վարժուէի պահել անկարելի է, թէ ինչ...): Լաւ կը լինէր եթէ այդպիսիները ամուսնացած լինէին, որով ազատուած կը լինէին ամբողջ վայր ի վերայ բամբասանքից»:

Առաջին բամբասողը, օրիորդ վարժուէս պատուի առաջին յօշակողը դուք էք, պ. ՅՎՄ, որ այդ էք ասում. դուք ինքներդ փոքր ինչ վերեկ կարծես չէք ուղում հաւատալ, որ Տ. Տէր-Սարգիսը օրիորդին, ի բր և վ ա թ ու ճ ի լ հ ն ա լ իրել և կէտեր էք գնում այդ տեղ...»

Դարձեալ փաստեր էք ուղում, պ. Պապաջանեանց:

Բայց՝ զորն ասեմ, կամ զորն խոստովանեմ...

Չեզ, պ. Պապաջանեանց, ցեղեցիկ պրօգրամ էին տուել Մոսկվայի ինչ հայ ուսանողները (№ 1) կամ աւելի ճիշտ է ասել՝ նրանք ենթադրել էին, որ ձեր ուղղութիւնը նրանց ցոյց տուած պրօգրամային պէտք է համապատասխանէր:

բայց... բայց դուք վերջիվերջոյ հասաք այն աստիճանի անամօթութեան, որ հրատարակորէն խոստովանեցիք թէ՛ ձ և զ հ ա մ ա Ր ա լ ե լ ի յ ա Ր մ ա Ր է օգուտ քաղել մի գերմանական առածից՝ «Sprechen ist Silber, Sweigen ist Gold» (Ասելն երծաթ է, լռելն ոսկի է) (№ 37): Այդ խօսքերին, պ. Պապաջանեանց, աւելացրէք նոյնպէս. «Schmeicheln ist Diamant» (Շողորդութիւն դիամանտ է), ընդամառը արդարացում է միջոցները և համարձակ ընդունեցէք իրրև լրագրից՝ նշանաբան... Ի հարկէ ձեզ համար շատ յարմար էր լռել և չը շարունակել բացատրել ձեր առաջնորդող յօդուածի միտքը. մենք համաձայն ենք ձեզ հետ, որ ձեզ համար այդ դէպքում լ ա լ է լ ն — ս ս կ ի էր: Գուրք եթէ շարունակելիք sprechen, հեշտութեամբ կարող էիք զըրկվել ձեզ նոր տարվայ հասանելի 2000 ռ. տարեկան ռոճիկից... Ի հարկէ տարեկան 2000 ռ. ոսկի է...»

Այս մեր զեկավարների ուղղութիւնը, ընթերցող, ահա մեր հրատարակխօսները...

Չեզ, պ. Պապաջանեանց, ասում ենք մենք, ցոյց էր տուած՝ թէ ինչ հարցերով պէտք է դրադի մի գաւառական թերթ, իսկ դուք ինչ հարցեր յարուցիք...

Գուրք ձեր առաջնորդող յօդուածներում (օր. № 27) մեզ նկարագրեցիք հասարակական գործիչների բնութեանը գիտնորդ, «երկար քթերը», «խոր աչքերը»...

Մի երկու հարց, որ դուք յարուցել էք լրագրի մէջ՝ համարեա ամբողջ տարվայ ընթացքում, վաղուց ծամել էր գաւառացիների համար «Մշակը»: Վերջէք՝ օրինակ՝ հայի շտեմարանի հարցը և այլն, մինչև անգամ հոգեբարականներն ուճիկ նշանակելու հարցը (№ 33), որի համար դուք շտեմարակութիւններ էք ստացել (№ 34):

Գուրք, պ. Պապաջանեանց, չէք անպաշտ հան-

Մոսկվ. դեկտ. 80 Միլիգա

*) Այդ յօդուածը արդէն վերջացած է № 38-ում: Երևի, պ. յօդուածագիրը չէր ստացել այդ համարը յօդուած գրելու ժամանակ:

Ե ա ն. Խ մ բ.